

Гео Мдивани, 1914 година

Гео Мдивани

ЕСТЕТИЧЕСКИЯТ АВАНГАРДИЗЪМ НА СПИСАНИЕ „ВЕЗНИ“

ИВАН ГРАНИТСКИ

7

Един от законодателите на естетическия вкус в България в началото на века без съмнение е Гео Милев. Почти е невероятна ренесансовата широта на неговите възгледи, теоретико-художествени търсения и литературнокритическа практика. И днес, повече от сто години след рождението му, ние продължаваме да осмисляме мащабите на тази всеоткриваща дейност.

Преди всичко важно е да се очертае **естетическият концептуализъм**, на който той подчинява неизтощима си енергия – още от ранните работи (например „Литературнохудожествени писма от Германия“, „Модерната поезия“) до статии, рецензии и полемки от последните броеве на списание „Пламяк“. Подобно на Пенчо Славейков, и Гео Милев е от редките случаи в българската литературна и културна история, при когото имаме плодотворно и хармонично единство на ярко художествено творчество и теоретическа концептуална дейност. Със собствените си поетически творби той тласка българската поезия в руслото на модерните европейски тенденции. И същевременно ни поднася теоретически опити върху развойните процеси на българската поезия, върху общото и особеното в индивидуалния рисунок на поетите. Класификациите на Гео Милев и лаконичните, но ярки характеристики на възловите за историята на нашата поезия автори в неговата „Антология на българската поезия“ притежават по-голяма дълбочина

на и проникновеност от редица уж фундаментални изследвания на български критици през последните осемдесет години.

Подобно на Пенчо Славейков, и Гео Милев се появява в българската литература като жрец воин. Както Пенчо Славейков със собственото си творчество и със списание „Мисъл“ се бори за едно ново изкуство и неговото налагане в съзнанието на българското общество, така и Гео Милев със списание „Везни“ след края на Първата световна война, когато България е и в нравствена криза, търси и посочва като един естетически Вергилий нови пътища пред българското изкуство.

Впрочем изследвайки ролята и значението на литературните списания от края на XIX и началото на XX век (освен „Мисъл“ и „Везни“ още и „Демократически преглед“, „Златороз“, „Хиперион“, „Звено“, „Пламък“, „Изкуство и критика“, „Нов път“ и др.), както и кръга на техните автори и сътрудници, ние можем да създадем една действително проникновена история на българската литература. Несъмнено „Мисъл“ и „Везни“ се открояват с борбеността и последователността на естетико-художествените си търсения. Една от големите причини за това се корени в характера и спецификата на двете големи творчески личности – Пенчо Славейков и Гео Милев. И двамата ясно формулират своите художествени идеали и последователно работят за тяхното налагане в съзнанието на публиката. И двамата са убедени, че голямата българска литература не може да се роди без естествено и органично усвояване на **художествените послания на модерната световна литература**. Високите ценностни критерии, които налага Гео Милев, естествено го свързват с Пенчо-Славейковия месианизъм, с разбирането за ролята на **художника като духовен водач на нацията**.

С чудовищната си естетическа и художествена енергия Гео Милев се превръща в интегрална културна фигура на 20-те години на XX век. Двете списания, които издава – „Везни“ и „Пламяк“, не само насочват естетическия вкус на българския читател, но и осезателно влияят на литературното развитие. Значението на сп. „Везни“ далеч надхвърля традиционната роля на повечето литературни списания от началото на века. Могат да се открият най-малко три важни причини за това.

На първо място Гео Милев си поставя задачата да положи теоретическата основа на тепърва зараждащите се у нас експресионизъм и модернизъм. Систематично и последователно той утвърждава определен тип изкуство и поощрявайки едни български автори и полемизирайки срещу други, разгръща всъщност конкретни естетически позиции. Тук Гео Милев върви в две посоки – от една страна, и с преводаческата, и с критическата си дейност популяризира световни и европейски автори, които според него казват новата дума в изкуството, а от друга страна, яростно защитава новаторските идеи в творчеството на модерните български художници.

На второ място Гео Милев ясно осъзнава **интегралния характер на модерното изкуство** и показва неговите характеристики с удивителна последователност в отделните книжки на списание „Везни“. Впечатлява наистина богатството и жанровата широта както на преводните материали, така и на авторските бележки, статии и полемични филипуки на Гео Милев – от проблемите на театралното изкуство и българския театър през литературата (както ярки произведения на модерната европейска литература, така и внимателен анализ на текущия роден литературен процес), през пластическите изкуства (рецензии за изложби или удивително точни портрети

на конкретни художници) до проблемите на българското музикално изкуство.

Но може би най-важната особеност, която извисява „Везни“ над други литературни списания от това време, е ясното разбиране на Гео Милев за **пряката връзка между националната съдба и културата**. Това разбиране на Гео Милев не е блестящо моментно хрумване, а концептуално промислена позиция, която можем да проследим в развитие в трите годишнини на списанието. В творбите на най-големите, определящите по това време български творци ще открием невидимото отражение и присъствие на трансформациите на българската национална съдба.

Ето защо „Везни“ не само оформя и трасира естетическия вкус на българския читател през 20-те години на миналия век, но играе и ролята на втория след „Мисъл“ (на д-р Кръстев и Пенчо Славейков) **център на духовните търсения на българската интелигенция**. В този смисъл списанието е не само своеобразен естетически водач, но и генератор на продуктивни за историята на българската литература и култура идеи. Автори на „Везни“ са такива ярки творци като Николай Райнов, Теодор Траянов, Николай Лилиев, Емануил Попдимитров, Христо Ясенов, Людмил Стоянов, Асен Златаров, Чавдар Мутафов, Иван Хаджихристов, Иван Мирчев. Списанието помества и великолепни преводи на творби от Е. Верхарн, П. Верлен, Фр. Ницше, Р. Демел, Ш. Бодлер, Г. Тракл, В. Брюсов, И. П. Якобсен, А. Жиг, С. Киркегор, Х. Валден, М. Метерлинк и др.

Естествено, текстовете на Гео Милев във „Везни“ непрекъснато провокират конфликти и много често полемични стълкновения. След Ботев и Пенчо Славейков Гео Милев е следващият блестящ полемист в българската литература. Той развива езика на литературната и художествената полемика. Критиката му е с есеистична извисеност и художествено-завла-

дяваща сила на внушението, а есеистиката и публицистиката му придобиват дълбочинността и способността за аналитично проникновение на критиката.

Във „Везни“ Гео Милев постига удивително съчетание на концептуалния, манифестно-извисения поглед върху развойни тенденции в модерната европейска и българска култура и задълбочени конкретни анализи на отделни творби. Нека проследим тази особеност на таланта на Гео Милев с някои негови наблюдения в областта на литературата, театъра и пластическите изкуства.

Още в ранната си статия „Модерната поезия“, печатана в сп. „Звено“ през 1914 г., Гео Милев разсъждава за модерното изкуство. В сп. „Везни“ той разгръща своите виждания в тази насока във „Фрагментът“, „Небето“, „Езикът“ и „Родно изкуство“. Тия кратки текстове действително имат **манифестен характер** и маркират теоретическите търсения на Гео Милев. Ето един показателен откъс от „Небето“, където Гео Милев дава своето концентрирано виждане за експресионизма.

„Експресионизмът: Аз взема – грабва – Света и го разтапя в небето зад Света. Светът отива, изчезва напред – за да се появи в Космоса като изкуство: саиване на Аз с космическите елементи, с Платоновата идея.

Антиреално изкуство.

Божествено изкуство.

Космическо изкуство.

Вечно изкуство.

Аз става Космос. Аз става Изкуство. Аз става Вечност. Аз става Божество. – Алфа.

Светът – предметът – изчезва. Изчезва като установена величина; загубва своята определена, собствена цена. Става преображение; – средство с относителна цена: образ, символ.

Светът съществува още само като призрак. Предметът не е вече форма, а безформено сурово вещество; скала, от която Духът чука издява форми. Форми в Костоса. Абсолютни въплъщавания на Аз. Костост на Изкуството. Аз не е огледало; Аз твори: Аз е божество. – Абсолют.“

Отделни постановки в „Модерната поезия“, „Езикът“, „Фрагментът“, „Небето“ дават основание на някои критици да упрекват Гео Милев в прекален формализъм. Но ако прочетем внимателно статията му „Родно изкуство“, ще се убедим, че неговата полемика е насочена не само срещу плоския патриотарски дух, който по това време владее част от българските автори и който само профанира истинското произведение на изкуството. Гео Милев възразява и воюва срещу разбирането, че националният дух и чувствителност трябва да бъдат ограничени в конкретни рамки, определени често пъти от формални признаци. Именно когато художникът улови **върховните изявления на националния дух** в своите произведения, той изразява силата на българския гений, посланията на расата. Тогава започва и надмогването на тясното национално мислене. Тогава националният дух се влива в световния дух. Тогава той е стъпало от развитието на вселенското мислене. Днес, след повече от осем десетилетия, дялящи ни от подобни разсъждения на младия Гео Милев, виждаме колко пронизателни са били те. Според автора на „Жестокият пръстен“ и „Иконите спят“, „Септември“ и „Аг“ истинското, изконното значение на родното изкуство е в способността на твореца художествено талантиливо да превъплъти посланията на българската душа и именно пресъздавайки тяхната неповторимост и специфика, да обогати мировата душа:

„Задачата на всеки български художник – поет, му-

зикант, живописец – е: чрез своите произведения да влее в Мировата душа онези вечни ценности, които притежава българската душа, които е придобила или ще придобие българската душа; а това българският художник ще постигне по пътя на своята собствена душа. Така разбираме ние родното изкуство – така родното изкуство отрича себе си, за да стане не само интернационално, а – универсално. Немското изкуство на Гьоте или Вагнер, френското изкуство на Делакроа или Бодлер, английското изкуство на Байрон или Шекспир – всички те – верни в своите национални особености – тинават отвъд своите национални особености, за да бъдат част от красотата на Мировата душа – стават универсални: и това ги прави възможни за всички четири краища на земното кълбо; и спасява тяхното сърце от зъба на Времето.“

Теоретичните си разсъждения Гео Милев подкрепя и с конкретни примери от художествената практика. Антитезата битово описание-универсални ценности той илюстрира с полемиката си срещу репертоара на Народния театър, който е задръстен от битоописателни драми с ниска художествена стойност, а в същото време не е включена драмата на П. Ю. Тодоров „Страхил, страшен хайдутин“. А според Гео Милев тъкмо „чрез нейната художествена красота се внася в Мировата душа част от красотата на българската душа (на българската душа чрез душата на поета)“. Ярък естетико-художествен аргумент е и творчеството на Сирак Скитник, Иван Бояджиев или Иван Милев, които имат безспорно много по-голямо значение за българското изкуство, отколкото цялата битоописателна или „националистична живопис“ на модни тогава художници.

Гео Милев разгръща и подплатява теоретическите си разсъждения с удивително точни и задълбочени конкретни анализи на отделни творби и автори. Ня-

ма сериозно име или произведение в българската литература, което да е оставено без внимание. Критическата оценка на Гео Милев е лаконична, но безпогрешна – от проницателните фрагменти за Димчо Дебелянов, в които за първи път се посочват съществени характеристики на таланта и личността на автора; през лаконичните анализи на „Марионетки“ от Чавдар Мутафов и „Царица Неранза“ и „Мъничък свят“ от Георги Райчев; през рецензиите за „Български балади“ от Теодор Траянов и „Стихове и песни“ от Емануил Попдимитров, които ни поднасят блестящ и проникновен анализ за тези ярки творци; през полемиката с Петко Росен и Стилиян Чилингиров, Константин Гълъбов, Боян Пенев и Иван Радославов, Кирил Христов и Димитър Бабев; до великолепните миниатюри, посветени на Стефан Маларме, Георг Тракл, Антон Чехов, Александър Блок, Артур Рембо, Емил Верхарн.

След литературата Гео Милев най-силно е привлечан от проблемите на театъра. Още преди да започне издаването на „Везни“, той пише в Берлин през 1918 г. своята студия „Театрално изкуство“. Изключително дълбочени и проницателни са портретите на големите актьори Кръстьо Сарафов, Васил Кирков, Агрияна Бугевска, Коста Стоянов. А в четирите статии, обединени под общото заглавие „Художествена диагноза на българския театър“, публикувани във в. „Заря“, 1919 г., откриваме дълбока и цялостна полемика срещу рутината и посредствеността на тогавашния репертоар на Народния театър.

В сп. „Везни“ Гео Милев продължава и разгръща своя интерес към театралния живот в България. И тук отново неговите теоретически търсения и разсъждения се уплътняват от анализите на конкретни театрални постановки. Тези анализи са кратки, но полемиката в тях е убийствена. Такъв е случаят с постановката на „Идиот“ по романа на Достоевски,

представена от руската трупа Днепроба-Яковлев в Народния театър, както и със „Сирано дьо Бержерак“ и „Хамлет“. Съкрушителна е оценката за „Боян Магесника“ от Кирил Христов, „Владо Булатов“ от Ст. Чилингиров. А статиите „Народен театър“ и „Театрален упадък“ иронизират не само бездарния репертоар на Народния театър, но и художественото невежество и анархия в неговото ръководство.

Впечатляващо е присъствието във „Везни“ на анализи и наблюдения върху някои български и чужди художници. С безпогрешен художествен усет Гео Милев откроява имената на онези творци, които определят плодотворните търсения в българското пластическо изкуство – Николай Райнов, Сирак Скитник, Иван Бояджиев, Владимир Димитров-Майстора, Никола Петров, Никола Маринов. Очевидно за това му помагат не само дълбоката теоретическа подготовка, но и личният художнически талант.

От първия до последния си брой сп. „Везни“ има амбицията не само да отразява и анализира най-важните факти и събития в областта на литературата и изкуството, но и да се опитва чрез тях да отгатне философията на българската национална съдба. Затова таква голямо значение отдава Гео Милев на връзката между конкретните естетически и художествени факти и разгръщането и спецификата на националния характер. В сп. „Везни“ са поместени две програмни в това отношение статии – „Българският народ днес“ и „Възвание към българския писател“. Тези две статии (а защо не и философски есета) са най-яркото опровержение на някои критически спекулации за това, че във „Везни“ Гео Милев едва ли не се е самоизолирал в кула от слонова кост, че разглежда литературните и художествените факти, откъснати от социалния контекст. Ето фрагмент от „Българският народ днес“, който пряко ни насочва към яр-

ката социална ангажираност на по-късните статии „И свет во тме светитя“, „Краят на интелигенцията“, „Фашизмът“, „Полицейска кривика“, „Народ стаго“, „Отворено писмо до г. Борис Вазов“, поместени в сп. „Пламък“:

„Години наред българският народ е живял бавно и толително обсаждан в някаква влажна, студена крепост – без слънце и без простор пред погледа – без творчески устрем на духа: обезверен, обезидеален. Обсаждан от своята твй наречена „свобода“ – вече толкова години, – от ония, които са поемали в ръцете си неговите съдбини. Днес това положение е изострено до последна степен. Днес тежестта на обсадата лежи върху нас с най-голямата си мъчителност. Днес уникуето, томаението в духовете е всеобщо и непоносимо. Днес – като резултат на една непрестанно кресчендирана социална злина – българският народ е подложен на най-голямо изпитание, е скован в най-голямо омамотощаване. Днес българският народ стои сякаш пред неуталимата паст на своето духовно обезличаване и самозаличаване. Днес творческият импулс на българския дух е спаднал до мъртвата нула на духовния термометър. И сред всеобщото мъртвило, в което не свети ни воля, ни желание:

*... помощ не иде,
от никъде взора надежда не види...*

Този патетически вик на поета би бил най-добрият израз на отчаяното мъртвило, в което е скован днес българският народ, ако да не бе угаснал в духовете всеки патос, ако да не бе задавен в гърмата всеки вик.

Въздухът висне тежък и задушен пред нас, няма ли най-сетне да тресне спасителният гръм? Няма ли да се разрази очистителната буря?

Това чувствува всеки. Това чака всеки.“

Сп. „Везни“ ни показва Гео Милев като една от най-противоречивите и сложни фигури в историята на българската култура и литература. Експлозивен темперамент, естетически предопределена фрагментарност и същевременно удивителна цялостност на мисленето, безстрашна гражданска позиция, възрожденска чистота на поривите, скандален полемист, проникновен аналитик на европейските модернистични тенденции в изкуството – едно дишащо и пулсиращо кълбо от интелект, страст и воля.

Духът на спрялото да излиза по финансови причини сп. „Везни“ се прелива и разгръща с още по-голяма сила в сп. „Пламяк“. Тук Гео Милев продължава традициите на Раковски, Каравелов и Ботев, Захарий Стоянов във вестниците „Свобода“, „Независимост“, „Борба“, „Знаме“, „Дума на българските емигранти“. Брилянтните статии за чуждите влияния върху българската литература, „Кратка история на българската поезия“, огнените късове проза, полемички и памфлети в сп. „Пламяк“ следват Ботевата традиция на единство между индивидуалната съдба на поета и националната съдба, за **тържественост между творец и народ**.